

Alvar Renqvist -palkinto 2020

Antti Arnkil

Kiitospuhe 21.10.

Kiitokset Suomen Kirjasäätiölle ja palkintolautakunnalle. Kiitokset Minnalle kauniista sanoista.

Palkinto kustannustoimittajalle sisältää eräänlaisen paradoksin. Jos nimittäin kustannustoimittaja on todella vakuuttunut, että hänelle kuuluu palkinto, hän on mahdollisesti väärässä ammatissa, eikä hänelle tällöin tule myöntää kustannustoimittajan palkintoa. Hyvän kustannustoimittajan ensireaktion tällaiseen valintaan pitäisi olla: *enhän minä, minähän vain...*

Minusta tuli kustannustoimittaja vuonna 2001, kun WSOY:n silloinen kotimaisen kaunokirjallisuuden kustannuspäällikkö kysyi minulta Bulevardilla: "Antti, haluaisitko päästä elämässä vaikeammalla?" Olin ollut talossa vuoden kirjoittamassa takakansitekstejä, ja nyt minut siirrettäisiin lähemmäs kirjan syntyprosessin ydintä.

Halusinko päästä elämässä vaikeammalla? Ilman muuta. Syksyllä muutin huolettomista, kuohuviinin marinoimista markkinoinnin yläkerroksista tunnelmaltaan perussynkälle kotimaisen kaunon osastolle.

Voiko olla sattumaa, että niissä harvoissa tapauksissa, kun kaunokirjallisessa teoksessa esiintyy kustannustoimittaja, hän näyttäytyy tragikoomisessa tai vähintään mollivoittoisessa valossa:

– Italo Calvinon, romaanissa *Jos talviyönä matkamies* onneton, työkiireisiinsä hukkuva kustannusvirkailija haaveilee ajasta, jolloin voisi todella lukea.

– Hannu Raittilan *Pamisoksen purkauksessa* ahdistunut kustannustoimittaja maleksii sekavassa ”messuhelvetissä”, jossa on mahdotonta keskustella kenenkään kanssa paria sekuntia kauempaa.

– Vladimir Nabokovin *Läpinäkyväisissä* kömpelö editori kulkee vastoin käymisestä toiseen, kunnes lopulta palaa kuoliaaksi onnettomuudessa.

– Reijo Mäen novellissa ”Ylitän Aurajoen aina silloin” köyhät kirjailijat houkuttelevat kustantajia ravintola Uuteen Apteekkiin, jossa heidät myydään pihvilihaksi keittiöön.

”Vaikea” on kuitenkin suhteellinen asia. Luen työkseni tarinoita lämmitetyissä huoneissa. Juon kahvia kirjailijoiden kanssa ja kuuntelen heidän outoja ja hauskoja juttujaan. Olen etuoikeutettu, saan tehdä työaikana sitä mitä muut kesälomalla mökkirannassa: uiskennella fiktiossa. En menisi väittämään synnytyslääkärille, rekkakuskille tai sosiaalityöntekijälle, että arkeni on vaikeaa.

Nautin työstäni, olen kiitollinen että saan tehdä sitä. Kyllä työ joskus vaikeakin on, mutta täsmällisemmin sanottuna se on mahdotonta. Mahdotonta, koska siinä pitäisi yhdistää asioita, jotka eivät lopulta suostu sopimaan yhteen. Tästä mahdottomuudesta syntyy kuitenkin iloa monelle.

Alvar Renqvist puhui vuonna 1946 isoisänsä Henrik Renqvistin työstä kustannustoiminnan tienraivaajana. Juhlapuheessa kuultiin kiteytys siitä, mistä kustantamisesta on ytimeltään kysymys: *”Kirjankustannustoiminnalla on aina oleva aatteellinen pohja, joskin sen samalla täytyy pysyä täysin taloudellisen kannattavuuden piirissä voidakseen jatkua ja menestyä.”*

Miten ”aatteellinen” tulisi tässä tulkita? Isoisä-Renqvistin elämäntyön yhteydessä sillä oli vielä määrätty hengellinen merkityksensä, mutta aikojen mittaan käsite on voitu tulkita laajemmin. Voidaan ajatella aatetta yleisimmällä mahdollisella tasolla – siinä merkityksessä kuin vaikka Eino Leino siitä puhuu: *”Yksi on laulu ylitse muiden / ihmisen aatteen, hengen ankara laulu.”*

Alvar Renqvist nosti puheessaan esiin perusjännitteen, joka läpäisee koko kirja-alan ja kertautuu kustantamojen huoneissa eri muunnelmina ja eri mittakaavoissa kuin fraktaalikuvio. Kirjankustantaminen on toimintaa, jossa pyritään luovimaan hengen liikkeen ja kaupallisten pakkojen välillä. Ja kai on todettava, että kustannusosakeyhtiössä paino on väkisinkin jälkimmäisellä puoliskolla. Voi olla, että näiden kahden maailman välillä ei lopulta voi olla pysyvää sopua. Ehkä kyseessä ei siis ole vain jännite vaan suorastaan ristiriita. Mutta jo pelkästään siitä, että kirjoja voidaan tehdä ja julkaista ja jopa myydä ihmisille, jotka usein ilahtuneina ottavat ne vastaan, voidaan päätellä, että ristiriita on ainakin osin hedelmällinen. (Tai niin kuin joku voisi sanoa: dialektinen.)

Henrik Renqvist kiteytti itse oman toimintansa kustantajana näin: *”Voitonhimo ja oman hyödyn tavoittelu eivät ole panneet minua työhön kirjojen julkaisemiseksi, vaan ainoastaan kalliisti lunastettujen sielujen pelastaminen iankaikkisesta kadotuksesta.”*

Kun sieluja pelastettiin, ei aina voinut riittää kunnollista huomiota talouslaskelmille. Kuten pojanpoika Alvar summasi vuoden -46 puheessaan isoisänsä osaamisen ydinalueen:

”Hengellinen puoli oli hänellä kirjankustannustoiminnassaan yksinomaisesti määrääjänä, taloudellinen puoli tuli laiminlyödyksi.”

Kylmä realiteetti on se, että jos kirjoja aiotaan painaa, laskut on maksettava. Jos ei makseta, toiminta loppuu pian. Kaikkein lakonisimmaksi aforismiksi puristettuna kustantajan rooli voisikin olla juuri tässä: *kustantaja on se, joka maksaa laskut*. Kun suuri yleisö välillä ihmettelee kustantamoiden päätöksiä, monet linjauksista tulisivat todennäköisesti ymmärrettäviksi Occamin partaveitsellä leikkaamalla. Laskut on maksettava, eikä niiden maksamiseen tule rahaa mistään muualta kuin kirjamyynnistä.

Kuitenkin kustantamo ehdottomasti tarvitsee kaupallisen osaamisen lisäksi kirjallista ymmärrystä, hengen intohimoja – niistä muodostuu se Alvar Renqvistin mainitsema aatteellinen pohja, joka toiminnalla täytyy olla. Siksi kustantamot houkuttelevat suojiinsa monenlaisia luonteita erilaisine vahvuuksineen.

Koen itse olevani yllä kuvatussa mielessä vanhan Henrikin sukulaissielu. Vaikka toki kirkkaasti ymmärrän, että kustantamon yksi perustehtävä on kirjojen saaminen kaupaksi, ei minulla ole ollut tähän puoleen vahvaa kutsumusta eikä oikein lahjojakaan. Tajuan, että niitä olisi pitänyt olla enemmän. Nykyaikaisessa kustantamossa jokaisen pitäisi pystyä myymään. Minulla olisi tässä kohtaa kehittymisen varaa. Tässäkin.

Kirja syntyy pitkässä prosessissa, jossa ratkaiseva vedenjakaja on kirjan lähettäminen painoon. Ennen painamista kirja on potentiaalinen, painosta tultuaan aktuaalinen. Luin joskus

artikkelin mannertenvälisten ohjusten torjunnasta. Mieleeni jäi siitä ilmaus ”*vasemmalla puolella laukaisua*”. Ajatuksena oli kuvitella aikajana, jossa ohjuksen ilmaannousu jakaa janan kahteen strategisesti hyvin erilaiseen osaan. Ydinsodan uhan varjossa – niin kuin tietysti maalaisjärjelläkin voi helposti päätellä – oli artikkelin mukaan tärkeää pystyä toimimaan juuri vasemmalla puolella laukaisua eli sellaisessa vaiheessa, kun ohjus ei ole vielä lähtenyt matkaan eikä sota alkanut. Sillä puolella asiat on aina helpompaa ratkaista. Kun ohjus jo kiittää kohti oman kotimaan pääkaupunkia, kaikki on vaikeaa, sotkuista ja peruuttamatonta.

En osaa sanoa, miten kömpelö analogia tässä nyt virittyy – vaikka tavallaan työn puolesta minun nimenomaan kuuluisi pystyä sitä arvioimaan –, mutta olen mieltänyt itsekin operoivani nimenomaan vasemmalla puolella laukaisua. Kaikki, mikä tapahtuu ennen kirjan painoonlähtöä, on minusta kiehtovaa ja inspiroivaa. Kirjan synty, sen kehittyminen aiheista valmiiksi käsikirjoitukseksi, kiinnostaa minua loputtomiin. Sitten kun kirja on loppuun kirjoitettu, editoitu ja oikoluettu ja lähtee painoon ja maailmaan – siinä kohtaa kaikki muuttuu paljon epäkiitollisemmaksi ja ahdistavammaksi. En varmaankaan ole ainoa editor, jolle painosta tullut kirja on jo jonkin verran vieras olento. Niin helpottavaa ja ilahduttavaa kuin onkin nähdä kirja valmiina, onhan se kiistämätön juhlahetki, teoksen salaperäinen potentiaalisuus on kuitenkin siinä vaiheessa jo mennyttä.

Sitä paitsi vain ani harvoin kirja on painosta tullessaan juuri prikulleen sen näköinen kuin ajateltiin ja suunniteltiin. Liikkuvia osia on kirjassa ja sen tuotantoprosessissa niin valtavasti, että valmiissa esineessä on lähes varmasti jotakin, mikä meni hiukan eri tavalla kuin piti. Uskaltaako sitä edes avata?

Ja nyt kirjan olisi aloitettava itsenäinen elämänsä, lennettävä pesästä. Mutta kirjakaupat eivät ehkä ota sitä valikoimiinsa. Arvosteluja ei tule, tai jos tulee, ne ovat vääränlaisia. Ehdokkuudet ja palkinnot menevät toisille kirjoille kuin piti. Sesonki on äkkiä ohi ja pimeimmän talven keskellä käännetään sitten katseet jo kohti seuraavaa kautta.

Vasemmalla puolella laukaisua kaikki on sen sijaan vielä mahdollista. Siellä eletään potentiaalimuodossa. Verstaalla, kulisseyssä – siellä kahvi höyryää ja salaperäisiä asioita tapahtuu. Syntyy uutta. Siellä pääsee todistamaan, miten kirjalliset mekanismit ja muodot työntyvät esiin kaaoksesta. Ei-mistään tulee jotakin.

Tämä on aina vetänyt minua puoleensa. Olen aina halunnut katsomaan, kuinka asiat syntyvät. Lapsena rakastin *making of*-dokumentteja, joissa näytettiin, miten elokuvaa tai musiikkivideota tehdään. Nykyään saatan iltamyöhällä katsoa Youtubesta, kuinka joku rakentaa polkupyörän osista, vaikka en edes ole mitenkään erityisen kiinnostunut polkupyörästä. Pitkäaikainen haaveeni on, että pääsisin seuraamaan teatteriesityksen harjoituksia.

Esiripun takana, konepellin alla – siellä on jotakin maagista.

Editorilla on etuoikeus lukea varhaisia käsikirjoitusversioita, jopa luonnoksia. Kenties luonnosmaisoin luonnos, joka minulle on tarjottu, oli kuva irtopäästä, joka vierähti historiallisella aikajanalla. Sitten kutsuttiin saunomaan ja puhumaan romaanisuunnitelmasta. Pääsen puhumaan keskeneräisistä töistä suurten persoonallisuuksien kanssa, ehdottamaan muutoksia, näen miten kokonaisuus kehkeytyy. Saan auttaa ja usein tarjotaan vielä viiniäkin.

Editori pääsee seuraamaan myös kustantamon graafikoiden ja taittajien työtä, ylipäättään kaikkia niitä erityisiä toimia, joita erilaiset ammattilaiset kustantamossa suorittavat.

Myynnissäkin on oma taiteensa. Olen kuunnellut vanhojen myyjien puheita vaikuttuneena. Jos näitä ammattilaisia ei olisi, talot kaatuisivat.

Taiteellisten ja kaupallisten voimien yhteentörmäykset synnyttävät kustantamossa myös loputtomasti komiikkaa – hämmentäviä, kaleidoskooppimaisia sommitelmia. Niin turhauttavaa kuin kirjallisen kamelin marssittaminen kaupallisesta neulansilmästä voi joskus ollakin, syntyy yrityksistä usein omanlaistaan absurdia teatteria, josta en voi olla pitämättä. Millä koodilla merkitään ajanhallintajärjestelmään kahvihetki, jonka aiheena oli kokeellisen runouden tila Suomessa? Miten kiteytetään ennakkomyyntiä varten romaani, jota ei vielä ole kirjoitettu? Eri todellisuuden tasot ja kielirekisterit sekoittuvat, kun alitajunnan hämärissä pyörteissä syntynyttä luomusta yritetään paketoida myytäväksi tuotteeksi. Ilmestyksillä on viivakoodi. Tai niin kuin Kari Hotakainen joskus muotoili, *”kirja on mielenhäiriö, jolla on kannet ja hinta”*.

Oma outo maailmansa on se salainen kirjallisuushistoria, jonka muodostavat taloon tarjotut käsikirjoitukset. Editori pääsee tutustumaan julkaisemattoman kirjallisuuden runsauteen, merkilliseen aluskasvillisuuteen, lähetyksiin, jotka vyöryvät sisään kustantamon postiluukusta ja sähköpostista, ja joiden avaaminen aina aiheuttaa tiettyä kihelmöintiä niskassa: *jos tämä olisi nyt se...*

Tarjottujen käsikirjoitusten mukana esiin työntyvät niiden kirjoittajat, uudet tuttavat ja joskus sinnikkäätkin kirjekaverit. Jotakin kaunista kustantamon arjesta tiivistyy hetkeen, jolloin viikkopalaveri on kohta alkamassa, mutta kustannustoimittaja vastaa vielä yhteen

puheluun tuntemattomasta numerosta – ja luurista alkaa heti kuulua runoa. Säkeitä juuri minulle, rakkaudesta ja kuolemasta, hermostuneella äänellä. Tuntematon ihmispari on jännitykseltään unohtanut esitellä itsensä ja mennyt suoraan asiaan. Entä se kirjoittaja, joka lähetti matkalaukullisen kirjoituksia ja pyysi sitten myöhemmin matkalaukun takaisin, koska oli lähdössä reissuun. Tai ”Jeesuksen päiväkirjojen” tekijä, joka toimitti taloon pahvilaatikoittain tekstejä ja kertoi, että poliisi oli luvannut julkaista osan käsikirjoituksesta. Eräästä kuoresta taas paljastui tekijän bikinikuvia, jotka arvatenkin oli tarkoitettu vauhdittamaan julkaisupäätöstä. Ja yksi iäkkäänpuoleinen soittaja halusi sukukronikkansa joulumarkkinoille – yhteydenoton hetkellä joulukuun oli aikaa viikko.

Erno Paasilinna kirjoitti aikoinaan kustannusvirkailijan työstä ja julkaisemattomasta kirjallisuudesta. Hän nimitti hämmentävää, rannatonta tekstien avaruutta ”Alamaailmaksi”. Paasilinnan tekstissä jonkinlaiseen rajatilaan ajautunut kuvitteellinen kustannusvirkailija oli kiinnostunut enää vain tästä julkaisemattomasta kirjallisuudesta. Hänestä on tullut ”alamaailman mies”, toisin sanoen *”hänen mielenkiintonsa on kohdistunut kaikkeen suistuvaan, kaikkeen tasapainottomaan, kaikkeen mahdottomaan: sanalla sanoen kaikkeen inhimilliseen”*.

Virkailija pohtii tekstissä kustannustoimittajan valtaa julkaistavien teosten valinnassa. Hän on tullut äärimmäiseen johtopäätökseen: *”Jos valta olisi hänen hän julkaisisi kaiken, jokaisen rivin, yhtä lailla kuin ihmisen annetaan puhua tai äänestää.”* Ajatus lienee monelle käsikirjoitusten lukijalle tuttu.

Tuomas Anhava, joka myöhemmin omassa esseessään kommentoi Paasilinnan juttua, pohti miten julkaisemattoman ja julkaistun kirjallisuuden välistä jännitteistä asetelmaa voisi purkaa. Tekstinsä loppupuolella Anhava kirjoitti, että olisi ehkä luotava *”toinen julkisuus*

painettujen kirjojen valtakunnallisen julkisuuden rinnalle". Hänen mielessään oli kai jotakin paikallista – vertaisten ryhmiä ja piirejä, joissa kirjoittajat voisivat todellistua toisilleen – mutta vuonna 2020 voimme nähdä, että "toisen julkisuuden" idea toteutui netin myötä tavalla, jota Anhava ei voinut ennustaa.

Oma tähänastinen työurani, noin kaksikymmentä vuotta, ajoittuukin netin lopullisen ja totaalisen läpimurron vuosiin. Toinen julkisuus meillä totisesti nyt on. Kaikki maailman pöytälaatikot on vedetty yhtä aikaa auki ja kaikki saavat julkisuuteen sanottavansa juuri niin ruokkoamattomassa muodossa kuin haluavat. Kehityskululla on, laimeasti ilmaistuna, puolensa ja puolensa.

Lähtökohtaisesti suhtaudun tällaiseen demokraattiseen ja osin jopa kulttuurianarkistiseen kehitykseen myönteisesti. Kaikki saavat puhua ja kirjoittaa, vihdoin. Sitäkin pidän hyvänä asiana, että kustannustoimittajalla on vähemmän valtaa kuin ennen. Vanhan ajan portinvartijoita ei varsinaisesti enää ole, ja tämä taitaa lopulta olla onnellinen asia.

Uudessa tilanteessa, jossa kustannuskynnys perinteisessä muodossaan on kadonnut, kustantaja joutuu perustelemaan olemassaolonsa tarkemmin kuin ennen. Tehtävä kustantajalla varmasti edelleen on, mutta se ei ole entiseen tapaan materiaalistien olosuhteiden ja niukkuuden kautta lankeava.

Kokemukseni mukaan kirjoittajat haluavat yhä edelleen tehdä yhteistyötä editorin ja kustannustalon kanssa. Kustantamon työntekijöiden on pidettävä kiinni siitä, että kirjoittajien työtä kunnioitetaan ja että heistä, kirjallisuuden varsinaisista tekijöistä, pidetään huolta. Yhä edelleen kustannustoimittaja operoi luovuuden mysteerin ja markkinoiden välisellä

erikoislaatuisella vyöhykkeellä – ”alamaailman” ja näkyväisen välillä ja näiden ristipaineessa. Tässä suhteessa mikään ei ole muuttunut. Siinä paikassa editori voi luottaa vain omaan arvostelukykynsä ja omiin, toivon mukaan vähitellen karttuviin taitoihinsa.

Jos aikamme vaikuttaa joskus sekavalta ja työskentelyolosuhteet hankalilta, jos printteristä on joskus paperi loppu tai kirja tulee painosta myöhässä, 2020-luvun kustannustoimittajan on hyvä muistaa, että Henrik Renqvist karkotettiin aikanaan Svartholman vankilalinnoitukseen ja siitä huolimatta, linnoituksen kalseiden muurien sisältä äänensä kuuluville kohottaen hän harjoitti lannistumatta sekä kirjoittajan että kustantajan työtään. Näihin aikoihin painettiin Renqvistin ehkä tunnetuin teos *Viinan kauhistus*. Haluan kohottaa maljan *Viinan kauhistuksen* tekijän ja hänen sinnikkään pioneerityönsä muistoksi ja kunniaksi – sekä samalla vielä teroittaa mieleemme Henrikin pojanpojan Alvarin sanat 1940-luvulta:

”Korkean asian hyväksi on tehtävä uupumatonta työtä vaikeimmissakin olosuhteissa.”

*

Lähteet:

Renqvist, Alvar: "Henrik Renqvist kirjankustantajana. Esitelmä Otavan juhlassa

Kansallisteatterissa 16.9.1946". Suomen Sana (17). WSOY 1965.

Anhava, Tuomas: *Todenkaltaisuudesta. Kirjoituksia vuosilta 1948–1979*. Otava 2002.